

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

Børge Barløse:

Da »Landsoldaten« kom til Sønderborg i 1920

Viggo Bancke:

Jes Andersens dagbog

Olav Christensen:

Haderslev amtsråds hyldestadresse
til Kong Christian 9.

Jørgen Brandt:

De sønderjyske byers udvikling

Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier

Glimt fra svundne tider

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brørsonsvej 37, Tønder

Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev

Overlærer Chr. Stenz adresse er: Tøndervej 173, Åbenrå

NUMMER 6 · 1. JUNI 1960 · 36. ÅRGANG

Da »Landsoldaten« kom til Sønderborg i 1920

Af Børge Barløse

I Sønderjysk Månedsskrifts maj-nummer har Nicolai Svendsen levende genkaldt erindringen om Sønderjysk Kommandos ankomst til de nord-slesvigske kystbyer. Hele styrken var jo blevet indskibet i Assens tidligt om morgenen den 5. maj. »Klokken 9,50«, fortæller Nic. Svendsen, »så man fra Årø Sund undervandsbåden Ran pile frem i en stor bue syd om Årø, og tæt efter fulgte færgen med soldater til Haderslev. Netop som den stod ind ad fjorden, kom »Olfert Fischer« frem i farvandet og satte kursen mod Sønderborg ...«

De, der som undertegnede har læst »Jyllands Posten« for 5. maj d. å., har haft let ved i tankerne at fortsætte sejladsen med »Olfert Fischer« til krydserens bestemmelsessted. Det pågældende nummer indeholder nemlig en stor og værdifuld, illustreret artikel (mærket mb), som bringer dels et interview med den 94-årige oberst P. Chr. Pedersen, Sønderborg (for fyrretyve år siden chef for kommandoets 1. bataillon, netop det mandskab, der var om bord i »Olfert Fischer«), dels en gengivelse af en af de menige soldaters indtryk af det uforglemmelige møde med sønderjyderne. De feltgrå danske soldaters ankomst blev også i Sønderborg »et triumftog uden lige, et gensyn i de rød-hvide flags og det lysegrønne bøgeløvs tegn.« Da bataillonet efter kransenedlægningen på Dybbøl marcherede ned mod Sønderborg, var det »hjerte, der fløj mod hjerte« ...

»Men forinden«, beretter oberst Pedersen, »var vi ved havnekajen blevet modtaget af tusinder og med tale af daværende fungerende landråd, senere amtmand, kammerherre Karberg. Da vi derefter marcherede gennem byens gader, mødte der os et gribende syn i den nuværende Reimersgade. Her stod den ældgamle, næsten blinde slagtermester Reimers, som havde været en af de ivrigste til at holde sammen på danskheden i byen. Gammel og aflægs var han, men de havde da fået ham anbragt i vinduet, og jeg lod bataljonen honorere den gamle mand, der var bybt bevæget«.

Ja, der var mange af de gamle på benene hin dag. Aftægtsmand Hans

Frandsen, en af veteranerne fra 1864, havde budt oberst C. Moltke velkommen ved landgangen, og i tilskuermængden bag de hvidklædte småpiger befandt sig også den 73-årige dyrlæge P. Thoisen fra Skodsbøl, han der som ung smedesvend i Adsbøl havde fornaglet en dansk kanon under troppernes tilbagetog fra Dannevirke. Dyrlæge Thoisen kom ikke til orde d. 5. maj. Men et par år senere fik han lejlighed til at sige oberst Moltke, hvilken oplevelse det havde været netop for hans slægtled at gense den danske soldat i Sønderborgs gader. Det skete ved en fællesspisning på Sønderborghusl d. 27. juli 1922 efter Sønderborg Amts Landboforenings fællesdyrskue. »Dybbølposten« refererer en række taler fra det festlige og stemningsfulde samvær, og det hedder bl. a.:

»Dyrlæge *Thoisen, Skodsbøl*: Det, der endnu ligger øverst hos os, når vi kommer ud i den daglige dont, er de store oplevelser ved genforeningen. Den 11. juli, da kongen var her, da han med regering, rigsdag og folk samledes med os på Dybbøl, var en stor dag. Uforglemmelig var dog også hin 5. maj, da »Olfert Fischer« stævnedes ned gennem Alssund med de danske tropper om bord, som nu atter tog landet i besiddelse. Et leve for den tapre landsoldat, som vi vil adressere til oberst Moltke!

Oberst *Moltke* takkede varmt for det leve, der var udbragt. For os var den 5. maj den største dag i vort liv, der uudsletteligt er præget i vor erindring. Et leve for Sønderborg amt!«

Jeg skulle ikke opholde mig ved den lille, i og for sig fordringsløse episode fra dyrskuemiddagen i Sønderborg, hvis ikke det netop var fordi jeg er i stand til at sætte den i relief ved dyrlæge Thoizens egen beretning. Den kom for nogle år siden i min besiddelse i form af et brev til hans lidt yngre fætter, Peter From i Odense, som en måneds tid senere kunne fejre fødselsdag. I sin hilsen til From skriver Thoisen bl. a.:

»I slutningen af juli havde vi et større To-dages dyrskue i Sønderborg. 1ste dag Statshingste – og tyreskue og 2den dag alm. dyrskue for de alsiske og sundevedske landboforeninger. Som æresmedlem i den sundevedske landboforening havde jeg særlig indbydelse, navnlig også til det påfølgende festmåltid på »Sønderborg-Hus« (250 deltagere), blandt hvilke byens, amtets og garnisonens spidser. Både dyrskuet og festen var vellykkede i henseende til de udstillede dyr, til besøget og forløbet. Vejret kunne have været noget bedre, men jeg traf sammen med *mange*, som jeg ikke havde seet eller talt med i lang tid, blandt disse da også statens tilsynsførende mand på husdyravlens område. Ved middagen åbnedes talernes række med et »Leve« for kongen, som besvaredes med 9 hurraer og 1ste vers af »Kong Christian« sunget stående. Talerne fulgte derefter slag i slag hovedsagelig sigtende til det afholdte store landbomøde og vore opgaver i så retning om vi ville hævde os, men alle mer eller mindre stærkt prægede af at *vi nu var bleven danske igen*.

Et lille stykke henne i talerækken tog også jeg ordet for helt lige ud at slå det fast at vi følte os lykkelige ved at være bleven *dansk igen*. Jeg troer jeg var ret heldig, og talen blev meget godt modtaget. Oberst Moltke takkede i varme ord, og med særlig henvendelse til mig, og senere på aftenen kom han igen, forestillede sin frue for mig og spurgte mig om jeg var i besiddelse af talens ordlyd, da

han i så fald meget ønskede at få den for at indsende den til et militært blad, for at give dem derhjemme nogen forestilling om hvilke tanker og følelser der rørte sig hernede efter mer end 50 års tysk herredømme. Jeg beklagede, at jeg selvfølgelig ikke havde talens ordlyd, men at jeg på den anden side troede at være gået så meget personligt op i talen, at jeg, når jeg fik talt lidt med et par af mine tilstedeværende venner endnu i aften ville være i stand til at gengive talen omtrent ord til andet imorgen. Dette lykkedes også rigtigt godt og jeg sendte da obersten en afskrift et par dage efter.

Da arbejdet således er gjort, er jeg også i stand til at sende dig en afskrift, ikke fordi jeg seer noget særlig stort i talen, men fordi jeg føler mig sikker på at det vil glæde dig meget at høre at sådant kommer frem hernede – til rette tid og på rette sted, og det tror jeg nok det var. – Desuden har jeg ikke anden fødselsdagsgave til Dig, og beder dig derfor være fornøjet med denne«.

Og her er så bilaget: *Tale holdt ved Dyrskuemiddagen i Sønderborg 27/7 1922.*

»Så gammel jeg er bleven, og derved har mere svært ved at styre tanker og ord, burde jeg vel egentlig helst tie stille ved en lejlighed som denne, men på den anden side: har man fornemmelsen af, at man endnu har noget, som man nok ville have sagt, så kan det jo også siges, at jo ældre man bliver, desto mere haster det at få det sagt. Derfor til sagen: og jeg vil da først sige tak for den del af skålen for foreningernes veteraner som kan tilkomme mig og her blot føje til, at den sundhedske landboforening har været mit kjæreste sted og mit bedste virkefelt under hele udlændighedsperioden. – –

Størsteparten af, hvad der er talt her i dag har ganske naturlig været mer eller mindre økonomisk præget, hvilket er næsten selvfølgelig, da vi har holdt dyrskue og landbrugsudstilling for yderligere at udvikles og dygtiggjøres i indsigt og selvstændighed i både tanke og handling, således at vi kan hævde os i det omfang som vor tid kræver det. – Det er jo en fastslået sandhed, at for at kunne have noget at *leve for* er det nødvendigt først at have noget *at leve af*. Men – er det således naturligt og næsten selvfølgelig, at de faldne udtalelser hovedsagelig har bevæget sig på det økonomiske område, så har det dog tydeligt kunnet kjendes, at der er noget andet og mere som egentlig ligger øverst hos os, og det er da mindet om den store tid vi har gennemgået i de sidste to år, da gjenforeningen med vort gamle moderland er bleven fuldbyrdet.

Vil vi spørge, hvilken dag der har været størst for os i denne tid, vil de fleste vel nævne d. 11te juli, da ikke blot Hs. M. kongen og hele den kongelige familie, men også kongens garde og landets regering og rigsdag, men tillige en så stor mængde af hele det danske folk kom til os for at glæde sig med os over den fuldbyrdede gjenforening med vort folk og vort land. – Lige så højt står dog for mig d. 5te maj, da den danske soldat og det danske grænsegendarmeri *igjen* rykkede ind til os, *igjen* tog landet i besiddelse og leverede således et håndgribeligt bevis for, at vi *igjen* var bleven dansk. Det var en stor dag for os alle, men navnlig for os, som var gamle nok til at have oplevet og følt smerten ved den sørgelige retirade fra Dannevirke, ved at se de store tog af sårede og fanger fra stormen på Dybbelstillingen, indtagelsen af Als og den danske soldat forlade landet. Over for alle disse sørgelige minder står navnlig for os gamle det store øjeblik da »Olfert Fischer« lagde til hernede ved broen og landsatte sin kostbare og for os så dyrebare ladning som noget af det højeste og største i denne minde-

værdige tid, og når nogle tilstedeværende, som stod lige foran os ved udskibningsstedet ikke undså sig ved at yttre, at vi var for dovne og træge til at råbe ordentlig hurra, så kan jeg sige disse folk, at de tog sørgelig fejl. Det er rigtigt at hurraråbene der, så nær landgangen, ikke var meget stærke, men årsagen var ikke træghed eller dovenskab. Vi var for bevægede og fuldstændig betagne af øjeblikkets højtidelige storhed.

Det er disse følelser for den danske soldat og for hint store øjeblik jeg ønsker at udbringe et »Leve« for og som jeg vil bede hr. oberst Moltke om at modtage. –

Jeg mindes i dette øjeblik, at der til afsløringen af Bissens monument »Den tappe Landsoldat« indenfor Prindsens Port i Fredericia er skreven en sang, som giver et fyldigt og godt billede af denne vor landsoldat, og hvis sidste vers jeg derfor skal tillade mig at gengive:

Fast som han der står skabt, i sundhed og i kraft
i ungdom der ej ældes og i liv der ej går tabt;
den stamme sund og prud, af hvilken han sprang ud
skal trives og skal skyde mange tusind nye skud.
Af hver en knøs der stammer vort sprog på moders skød,
af hver og en der lærer at sørge for sit brød,
der vokser op en gang en tapper landsoldat!

Og for ham er det jeg vil bede selskabet med mig at udråbe et »Længe leve«! (besvaret med et tre gange rungende hurra og påfulgt af sangen »Den tappe Landsoldat« sunget fra ende til anden).

Da dyrlæge Thoisen i september 1925 var gået til sine fædre, skrev Dybbølposten i sin nekrolog: »Der fandtes næppe en nordslesviger, der glædede sig mere over genforeningen.«

Det var nok ikke for stærkt sagt. Det her fremdragne vidnesbyrd turde bekræfte det.

KILDER: Jyllands Posten 5. 5. 1960. – Dybbølposten 28. 7. 1922. 28. 9. 1925. – Den sundevedske Landboforening 1862–1937 (Jubilæumsskrift). – Om P. From: se Sprogforeningens almanak 1958, s. 42 ff.

Jes Andersens dagbog

fra 4. juni 1815 til 31. december 1818 som soldat i den danske afdeling
i den allierede besættelseshær i Frankrig.

Af Viggo Bancke

Jes Andersen blev født den 9. november 1792 i Halk og var søn af Anders Christensen, født den 12. juni 1758 i Halk og død den 9. januar 1842 i Frørup og hustru Voldborg, født Jesdatter, født den 20. maj 1763 i Næsbjerg sogn ved Varde.

Efter hjemkomsten fra Frankrig overtog Jes Andersen forældrenes ejendom i Frørup, hvor han døde den 28. april 1862.

Den lille uanseelige dagbog er af Jes Andersens søn, gårdejer Andreas Andersen i Frørup bleven suppleret med slægtsoptegnelser. Begge dele er velvilligst overladt af Andreas Andersens datter, fru Anna Boesen i Christiansfeld, til Tyrstrup sognekirke.

Følgende storpolitiske forhold var årsagen til Jes Andersens udenlandsrejse: Danmark havde været i forbund med Napoleon. Efter nederlaget ved Leipzig 1813 fik Danmark de hårde betingelser påtvungen i Kieler-freden 1814: Tab af Norge m. m., men samtidig blev Danmark optaget i koalitionen mod Napoleon, og da Frankrig led det afgørende nederlag ved Waterloo i 1815, måtte danske tropper deltage i besættelsen af Frankrig. Til denne afdeling blev Jes Andersen indkaldt.

Han indleder sin dagbog med følgende:

»Denne min vandring som soldat ved fynsk infanteriregiments grenadéer compagni – indenlands og udenlands«

Fra den 4. juni til den 15. juli 1815 var Andersen på eksercerskolen i Fredericia, og den 16. juli begyndte den lange march over Kolding, Haderslev, Flensborg, Slesvig, Eckernførde, Rendsborg, Itzehoe, Hamborg til Bremen, hvor de ankommer den 7. aug. og bliver her til den 14. september.

Om opholdet i Bremen fortæller han følgende:

»Den 14. august var vi i kirke, Texten til Prædiken findes i Johannes Ev. 14. Cap. 17. v. I Bremen står den store Roeland paa Torvet, som efter sigelse haver gjort samme til fri Stad, der er og Forflegens) Huse for*

*) forplejnings

Faderløse-Børn, hvilken er dem foræret af den Svenske Konge. Drengene bærer blå Troyer med gule Kraver, Pigerne ligeledes gule om Halsen og om Skjörter» Han fortæller om 11 vandmøller, der forsørger byen med vand, 5 vindmøller, der maler korn, 3 møller, der maler bark, og 1 oliemølle.

»Den Tid, vi laae i Bremen, deserterede 3 af vores Bataillion, 2 Halvmaaneblæsere(?) af Jægercomp. og en Tambour af vores Comp. men blev igjen tagen og blev dømt til Døden, dog blev Livet dem skjenket under Galien (Galgen), og de skulle arbejde i Slaveriet deres Livstid.«

Den 15. sept. 1815 begynder tilbagemarchen, grunden nævner Andersen ikke, og den 10. oktober er de igen i Rendsborg, hvor soldaterne bliver til den 19. november, *»saa begyndte igen marsen til Frankrig«*, og den 4. december er de i Bremen. Og nu blev det alvor med marchen til Frankrig. Den hollandske grænse passeres d. 19. december. Blandt mange byer, som de kommer igennem, nævner Andersen særlig Utrecht, Antwerpen og Bryssel.

Andersen fortæller om Bryssel: *»Vi kom til den store og skønne Stad Bryssel, der er en meget god Handels-Stad. Der saae jeg første gang de tjenstgørende Soldater foruden Boxer, nemlig Skotlænder. Der saae jeg og 4 Hunde gaae for en Vogn, som kunne trække 500 Pund. Der i Staden var og et Menneske med 2 Hoveder. 2 Miil fra bemeldte Stad ved Waterloo stod det store Slag, som Napoleon holdte i Juny Maaned 1815. Det vedvarede i 3 Dage og 3 Nætter, af Pladset (slagmarken) blev ført 6000 og 60 saarede mennesker, de Døde vare utallige, som siden blev opbrændt for ikke at foraarsage Pæst.«*

Den franske grænse passeredes den 13. jan. 1816 og over fæstningen Valenciennes marcherede de danske tropper til fæstningen Bouchain, *»som blev Garnison for det danske Contigent«*. Denne by blev standkvarteret for danskerne under hele opholdet i Frankrig.

Soldatens dag gik med eksercits, vagttjeneste, manøvrer og revuer for de høje herrer. *»Fra 1. April og til 30. juni haver vi Exerseret 25 dage, og i de 3 Maaneder haver jeg gjort 19 Wagter.«*

Der holdtes manøvrer sammen med de alliertes tropper, der nævnes flere gange 40.000 mand og en gang 60.000 mand. Der deltog soldater fra Rusland, Preussen Hannover, England, Østrig, Bayern, Sachsen. Tropperne samles også til store revuer for den engelske general-feltmarskal von Wellington, kejseren af Rusland, kongen af Preussen. Den danske konges og dronnings *»Geburs-Dag«* fejres med parader i byen Bouchain. *»Den 25. August var Contingentet forsamlet for at drikke Ludevig den 18.s Skaal, som er i dag for 2 aar siden Kronet til Konge for Frankrig.«*

Der holdes regelmæssige gudstjenester for soldaterne. Andersen noterer hver gang teksten, der prædiktes over. Om en af gudstjenesterne meddeler

han: »Indgang til Prædiken var disse ord: Søger Fædrelandets Bedste, og beder for det til Gud, thi naar det gaar det vel, saa gaar det Eder vel.«
»Den 30. april var Bataillionen forsamlet i Bouchain til Kirkefærd, men Contra: formedelst Degnen faldt i Canalen.« (Skulle degnen læse en prædiken for soldaterne, eller er det et mundheld for noget, der ikke bliver til noget?)

Den del af Frankrig, hvor Andersen og hans kammerater færdes under besættelsestiden, vil være godt kendt af de sønderjyder, som i den første verdenskrig var i Nordfrankrig. Andersen skriver et sted: »De fornemste Stæder, som er mig bekendt, er Bouchain, Valenciennes, Dony, Arras, Cambay og Mareiennes.« Disse navne vækker mange minder.

Den 12. november 1817 begynder hjemmarchen gennem Holland, over Bremen, Hamborg, gennem Holsten og Slesvig til Fredericia, hvor soldaterne ankommer den 31. december. »Fra vores Garnison og til Frankrig haver vi ialt marcheret 213 Miile med frem og tilbage.«

På de sidste blade i dagbogen findes et digt til Danmarks pris. Digtet er sikkert nedskrevet efter 1848, da et af versene henviser til oprøret 1848. Et par vers af digtet lyder således:

Skjønne lille Stat i Norden,
kjære Dannevang!
Om Dig, bedste Land paa Jorden,
toner helst min Sang.
Jeg som Slesvigs Søn mig fryder
at mig Danne-Navnet pryder.
Synger høit til Danmarks Ære:
her er godt at være.

Det er Slesvigs Sønners Stemme
ret af Hjertet talt,
og jeg synes at fornemme
denne over alt.
Slesvig dine Bjerge, Dale,
ville om de kunne tale,
raabe høit til Danmarks Ære
her er godt at være.

Slesvig, dine ægte Sønner
elsker Danmarks Navn,
om en enkelt ei paaskjønner
Lykken i dets Favn,
og om en forvildet Stakkel
svinger høit en Oprørsfakkel,
Folket bringes ei i Gjære
her er godt at være.

Haderslev amtsråds hyldestadresse til kong Christian 9

Af Olav Christensen

Professor Knud Fabricius, der har ansvaret for 4. bind af vort store værk om Sønderjyllands historie, beretter her, at overalt i Sønderjylland aflagdes eden til kong Christian 9 uden protest, og de nordslesvigske købstæder samt Flensborg og Slesvig sendte lykønskingsdeputationer til København; men han bemærker intet om, at også Haderslev amtsråd havde affattet en sådan adresse og var rejst til København med den.

Peder Skau, Bukshave, der var medlem af amtsrådet, nævner heller ikke adressen i sine Minder fra mit liv og min tid, hvor han i øvrigt giver arbejdet i amtsrådet en ret pæn omtale, ligesom jeg heller ikke har fundet den omtalt andet steds.

Da adressen imidlertid som udtryk for landbefolkningens stilling til den nye konge og novemberforfatningen må siges at være af lige så stor interesse som byernes hyldningsadresser, vil det vel være rimeligt at drage den frem. Haderslev amt var for øvrigt det eneste i Sønderjylland, hvor der var indført amtsråd, og derfor også det eneste, hvorfra en sådan adresse kunne fremkomme.

Amtsrådet, som efter tilskyndelse fra Laurids Skau var blevet indført i Haderslev amt den 13. juni 1858, blev den 28. november 1863 sammenkaldt af amtmanden, kammerherre William Walker Stockfleth til et ekstraordinært møde udelukkende for at træffe afgørelse om indsendelse af en lykønskings- og hyldningsadresse til landets nye konge, Christian 9.

Rådet bestod foruden af amtmanden af otte medlemmer, hvoraf to, sognefoged Søren Nielsen Degn i Brøns og sognefoged Nis Iversen Nissen i Hyrup, var forhindrede på grund af sygdom, medens gårdejer Hans Andersen Krüger, som var medlem af rigsrådet, deltog i møder i dette.

De øvrige fem medlemmer: gårdejer S. Dreyer, sognefoged Thomas Chr. Høyer, Agerskov, gårdejer Christen Hansen Juhl, Hjerndrup, sognefoged I. I. Scherrebeck, Vilstrup, og gårdejer Peder Skau, Bukshave, tiltrådte enstemmigt adressen, der fik følgende ordlyd:

Allernådigste Konge!

Når amtsrådet for Haderslev amt allerunderdanigst vover at nærme sig Deres Majestæts trone, da er det ikke blot for at udtale, hvor dybt det tab landet har lidt ved den forevige konges bortgang, et tab Deres Majestæt deler med alle Deres tro undersåtter – er bleven følt også i den del af landet, der har kåret os til sine repræsentanter; – heller ikke blot for at frembære vor allerunderdanigste hyldest og lykønskning for Deres Majestæt ved bestigelsen af en trone, der hidtil har været båret af folkets tillid og kærlighed, og som Deres Majestæt vil vide at støtte på samme måde som Deres forevige forgænger; – men det alvorfulde øjeblik, hvor uestyrer ruger over landet, hvor man vil stræbe efter at udså løgnens og tvedragtens sæd også i den landsdel, hvortil vi høre, har vi troet, at det ikke ville være Deres Majestæt ukært, om vi, som nøje kendte stemningen i det amt som vi repræsenterer, et amt der tæller over 50.000 sjæle, ligeoverfor Deres Majestæt giver denne stemning udtryk ved at udtale forsikringen om den troskab mod kongen og vort danske fædreland, som besjæler dette amts beboere, hvorfor også stadfæstelsen af fællesforfatningen for kongeriget og hertugdømmet Slesvig er bleven modtagen med stor glæde trindt om i amtet, og vi føle [os] overbeviste om, at hvert skridt, som Deres Majestæt fremdeles måtte ville foretage for end uopløseligere at knytte vor landsdel til kongeriget, end yderligere vil befæste det tillidens og kærlighedens bånd, som allerede ved denne Deres Majestæts første regeringshandling er knyttet mellem Dem og os.

Herren holde sin hånd over Kongen og hans høie slægt.

Allerunderdanigst

Amtsrådet for Haderslev amt.

Adressen blev underskrevet, og det vedtoges, at rådet in pleno skulle bringe den til København.

Afrejsen må være sket allerede dagen efter, idet Dannevirke den 30. november ved at berette, at »Haderslev amtsråd i går in corpore med amtmanden i spidsen har begivet sig til København for at frembære amtets lykønskning for Hans Majestæt«, men yderligere findes der heller ikke i Dannevirke om denne begivenhed.

I amtsrådsmødet den 14. december vedtoges det endeligt, at omkostningerne for de medlemmer af amtsrådet, der var rejst til København for at overbringe adressen, skulle afholdes af det beløb, som ifølge amtsrådets regulativ var stillet til disposition for dette.

De sønderjyske byers udvikling fra år 1800

Af advokat Jørgen Brandt

En af de ting, der sikrest viser, hvorvidt et landområde er i fremgang, stilstand eller endog tilbagegang, er byernes hurtigere eller langsommere vækst og den eventuelle opståen af nye byer.

På baggrund af den interesse, man i Danmark må have overfor alle forhold, der vedrører Sønderjylland, kan det være nyttigt at gøre de sønderjyske byers befolkningstal til genstand for en mindre undersøgelse omfattende det tidsrum, hvori kampen mellem dansk og tysk bevidst er blevet ført. Det vil sige fra begyndelsen af det 19. århundrede, og lykkeligvis har vi fra samme tid og fremefter pålidelige folketællinger at støtte os til, idet den første folketælling, man tør lægge afgørende vægt på, foretoges i Kongeriget i 1801 og i Slesvig og Holsten i 1803.

For at råde over et sammenligningsgrundlag må medinddrages i undersøgelsen de omliggende landområder nordfor og sydfor: Nørrejylland og Holsten. At medtage hele Danmark nord for Kongeåen vil næppe give et rigtigt billede, da København for de danske øers vedkommende i alt for stærk grad tiltrækker sig befolkningstilvæksten og hindrer andre større byer i at udvikle sig. Odense er undtagelsen, der bekræfter regelen. På samme måde er Hamburg en faktor, der på forhånd må tages i betragtning i Holstens disfavør, således at Holsten kan henvise til denne storbys beliggenhed i det gamle hertugdømmes sydvesthjørne som forklaringen, hvis der ikke skulle være sket nogen større udvikling af de holstenske byer i det tidsrum, som undersøgelsen omfatter.

Inden denne påbegyndes kan det måske være på sin plads at fastlægge nogle definitioner. Ved Sønderjylland forstås (selvfølgelig) området mellem Kongeåen–Koldingfjord mod nord og Ejderen–Levenså mod syd. Ribe hører ikke med til Sønderjylland. Den har altid ligget i en af de nørrejske enklaver, der vel lå omgivet af Sønderjylland, men administrativt hørte til Nørrejylland. Byen afstodes jo ej heller i 1864 til Preussen. Rendsborg betragtes som hørende til Sønderjylland. Ved Dansk Sønder-

Jylland forstås den del af Sønderjylland, der i 1920 genforenedes med Danmark, og ved Tysk Sønderjylland forstås følgelig den del af Sønderjylland, som i dag sammen med Holsten udgør landet Schleswig-Holstein, der er en del af Den vesttyske Forbundsstat. Nørrejylland er den del af Jylland, der ligger nord for Kongeåen. Jylland er Nørrejylland + Sønderjylland, medens der ved den jyske halvø forstås Jylland + Holsten. Størst vanskelighed volder afgrænsningen af begrebet Holsten. Heri medregnes i hele perioden Lauenborg, indtil sidste krig Hamburgs forstæder, og fra 1945 tillige Lübeck, Eutin m. m.

Medtager vi i 1801/1803 alle købstæderne i Sønderjylland (det har været mig umuligt at finde flækkernes folketal noget steds) og alle byer i Holsten og Nørrejylland, der havde over 1.000 indbyggere, ser en opstilling således ud, idet jeg har nummereret dem efter størrelse dels indenfor landsdelens område og dels indenfor hele det undersøgte område:

Holsten (13. 2. 1803)			Sønderjylland (13. 2. 1803)			Nørrejylland (1. 2. 1801)		
1. Altona	23.085	1.	2. Flensborg	13.109	1.	6. Aalborg	5.579	1.
5. Kiel	7.075	2.	3. Slesvig	7.823	2.	8. Randers	4.562	2.
7. Glückstadt	5.178	3.	4. Rendsborg	7.573	3.	9. Aarhus	4.102	3.
16. Itzehoc	2.659	4.	10. Husum	3.658	4.	11. Fredericia	3.474	4.
21. Ratzeburg	2.009	5.	12. Egernfærde	2.921	5.	18. Horsens	2.396	5.
24. Wilster	1.791	6.	13. Aabenraa	2.836	6.	19. Viborg	2.379	6.
25. Bad Oldesloe	1.783	7.	14. Sønderborg	2.761	7.	22. Ribe	1.994	7.
26. Lauenburg	1.684	8.	15. Haderslev	2.685	8.	27. Kolding	1.672	8.
28. Neustadt	1.596	9.	17. Tønder	2.579	9.	31. Vejle	1.310	9.
29. Oldenburg	1.592	10.	20. Frederiksstad	2.207	10.	34. Thisted	1.068	10.
30. Heiligenhafen	1.338	11.	23. Tønning	1.923	11.	36. Nibe	1.044	11.
32. Plön	1.282	12.				37. Varde	1.020	12.
33. Lütjenburg	1.206	13.						
35. Krempe	1.046	14.						

(Tallene for byerne Lauenburg og Ratzeburg beliggende i hertugdømmet Lauenburg, der først kom til Danmark i 1814, er fra 1810).

Den jyske halvøs største by var altså dengang Altona i hertugdømmet Holsten. I tiden indtil ind i det 17. århundrede havde der stået en kamp mellem Hamburg og Altona om førerstillingen som handelsbyen ved Elbens munding. Efter Stenbocks afbrænding af Altona i 1713 var Altona definitivt berøvet muligheden af at sejre i denne kamp, og medens Altona i 1803 var nået op på 23.085 indbyggere, havde Hamburg allerede passeret de 100.000 indbyggere. Alligevel har det utvivlsomt været elbtrafikken og ikke det holstenske bagland, der dannede baggrund for Altonas førerstilling, og man må derfor have lov til til en vis grad at se bort fra den.

Gør man det, ses det, at halvøens tre største byer lå i Sønderjylland. Derefter kommer den holstenske by Kiel, og først derefter den største nørrejske by Aalborg. Endnu een holstensk, een sønderjysk og to nørrejske byer er med blandt de ti største. Medens der er lidt flere små byer i Nørrejylland og især i Holsten, er de sønderjyske byer gennemgående større. To byer som Frederiksstad og Tønning, der i dag ikke har over

5.000 indbyggere var dengang større end Kolding og Vejle. Skal stillingen opgøres, må Sønderjylland alt i alt komme på førstepladsen, efterfulgt af Holsten og med Nørrejylland på tredjepladsen.

Efter at være begyndt med at betragte stillingen ved begyndelsen af det 19. århundrede, kunne det have interesse at undersøge stillingen 50 år senere ved midten af århundredet. Dette er desværre ikke gørligt, da krigen 1848–51 hindrede foretagelsen af en folketælling i Slesvig, Holsten og Lauenburg samtidigt med den, der foretoges i det øvrige Danmark 1850. Der er folketællinger i 1855 og 1860, og vi vælger den sidste, fordi det er den sidste folketælling i den danske helstat, inden rigets lemlæstelse ved freden i Wien 1864. Den giver status inden hertugdømmernes afståelse.

Holsten			Sønderjylland			Nørrejylland		
1. Altona	45.524	1.	2. Flensborg	21.976	1.	5. Aarhus	11.009	1.
3. Kiel	17.541	2.	4. Slesvig	12.197	2.	7. Aalborg	10.069	2.
11. Itzehoe	7.366	3.	6. Rendsborg	10.702	3.	8. Randers	9.725	3.
12. Neumünster	6.830	4.	10. Haderslev	8.012	4.	9. Horsens	8.980	4.
13. Heide	6.452	5.	17. Aabenraa	5.133	5.	14. Fredericia	6.261	5.
15. Wandsbeck	6.001	6.	20. Husum	4.816	6.	19. Vejle	4.920	6.
16. Glückstadt	5.752	7.	24. Egernførde	4.325	7.	21. Viborg	4.861	7.
18. Preetz	5.061	8.	27. Sønderborg	3.894	8.	26. Kolding	3.978	8.
22. Elmshorn	4.700	9.	34. Tønder	3.216	9.	31. Ribe	3.594	9.
23. Bad Segeberg	4.691	10.	36. Tønning	3.069	10.	35. Thisted	3.126	10.
25. Ratzeburg	3.989	11.						
28. Uetersen	3.864	12.						
29. Bad Oldesloe	3.774	13.						
30. Neustadt	3.662	14.						
32. Mölln	3.401	15.						
33. Meldorf	3.318	16.						
37. Wilster	3.056	17.						

(alle tal ifølge folketællingen 1. 2. 1860)

Vi finder som små 60 år tidligere Altona på 1. pladsen, men med et endnu større absolut og procentuelt forspring i forhold til nr. 2, der stadig er Flensborg. Efter Flensborg kommer Kiel, der tidligere lå på 5. pladsen, og nu har presset sig ind foran de to sønderjyske byer Slesvig og Rendsborg, hvoraf den sidste endda må se sig passeret af den største nørrejyske by, der nu er Aarhus. De sidste 4 blandt de 10 første er i nævnte orden: Aalborg, Randers, Horsens og Haderslev. Der er medtaget alle byer over 3.000 indbyggere, og det ses, at Holsten fører stort med hensyn til antallet af byer. Om Holsten må siges at ligge på 1. pladsen, beror til en vis grad på, om man kan tælle Altona med. Lad os sige, at de to hertugdømmer ligger side om side. Set overfor Nørrejylland ligger Sønderjylland stadig på en uantastet 1. plads. Der er ikke dukket nye byer op på de to rækker jyske byer, medens det for Holstens vedkommende bemærkes, at byer som Neumünster, Heide og Wandsbeck, der ikke talte med i 1803, nu rangerer meget højt. Den sidste er vel allerede dengang en forstad til Hamburg, men det gælder ikke de to andre.

Det er naturligt at standse op næste gang ved århundredskiftet, der er da gået 100 år siden vort første skema og godt en tredjedel af et århundrede siden Tyskland (Preussen) overtog Sønderjylland og Holstens administration. Disse 40 års yderligere udvikling viser et klart billede:

Holsten (1. 12. 1900)			Sønderjylland (1. 2. 1901)			Nørrejylland (1. 2. 1901)		
1. Altona	161.501	1.	4. Flensborg	48.922	1.	3. Aarhus	51.814	1.
2. Kiel	121.824	2.	10. Slesvig	19.033	2.	5. Aalborg	31.457	2.
6. Wandsbeck	27.966	3.	12. Rendsborg	15.581	3.	8. Horsens	22.243	3.
7. Neumünster	27.335	4.	19. Haderslev	9.201	4.	9. Randers	20.057	4.
11. Itzehoe	15.649	5.	21. Husum	8.268	5.	13. Vejle	14.592	5.
14. Elmshorn	13.640	6.	25. Egernførde	6.719	6.	15. Esbjerg	13.355	6.
18. Lauenburg	10.442	7.	30. Aabenraa	5.952	7.	16. Fredericia	12.714	7.
22. Heide	8.112	8.	31. Sønderborg	5.522	8.	17. Kolding	12.516	8.
26. Glückstadt	6.586	9.	(ingen byer mellem 4 og 5.000)			20. Viobrg	8.623	9.
29. Uetersen	5.958	10.				23. Hjørring	7.901	10.
32. Wilster	5.124	11.				24. Silkeborg	7.228	11.
(9 byer mellem 4 og 5.000)						27. Frederikshavn	6.538	12.
						28. Thisted	6.072	13.
						(5 byer mellem 4 og 5.000)		

Der er ingen tvivl. Disse få årtier under tysk styre har knækket Sønderjyllands stilling som den førende landsdel på den jyske halvø, for så vidt den beroede på store folkerige byer. Det er især Holsten, der har overhalet Sønderjylland, idet det nu har to byer over 100.000 indbyggere og derudover 2 byer over 25.000. Jyllands nordlige del har også klart overfløjet den sydlige del. Århus, der i 1860 var halvt så stor som Flensborg er nu blevet den største, og Aalborg, Horsens og Randers er alle større end den næststørste sønderjyske by Slesvig. Tre sønderjyske byer Tønder, Frederikstad og Tønning er sakket agterud, medens Nørrejylland møder med to helt nye byer: Esbjerg og Silkeborg. Det ville åbenbart have været berettiget, om man allerede i slutningen af det 19. århundrede havde brugt det udtryk om Sønderjylland, som man nu bruger om Sydslesvig (Tysk Sønderjylland): Randens rand.

I de næste 40 år sker der ikk noget spring i udviklingen, og vi vælger derfor de sidste førkrigstællinger til vor næste konfrontation. Pr. 1. 4. 1937 er Altona og Wandsbeck blevet indlemmet i Hamburg sammen med endnu en forstad Harburg-Wilhelmsburg. Hamburg har herefter samme territorium som i dag, hvor byen er et selvstændigt land med den samme uafhængighed overfor forbundsregeringen som de andre tyske lande, der blev oprettet efter krigen. Altona havde ved folketællingen i 1933 242.006 indbyggere og var endnu Holstens største by. Den eneste forskel, der vil opstå i forhold til situationen efter 1945, er derfor Lübecks indlemmelse i landet Schleswig-Holstein ved ordningen af folholdene i Vesttyskland efter krigen. Denne by havde i 1939 154.819 indbyggere. Den medtages i nedenstående oversigt.

Holsten (17. 5. 1939)			Sønderjylland (1939/40)			Nørrejylland (5. 11. 1940)		
1. Kiel	273.735	1.	5. Flensborg	70.871	1.	3. Aarhus	127.366	1.
2. Lübeck	154.819	2.	11. Slesvig	26.015	2.	4. Aalborg	74.681	2.
6. Neumünster	54.094	3.	13. Rendsborg	24.250	3.	7. Randers	42.733	3.
14. Itzehoc	23.094	4.	19. Haderslev	16.410	4.	8. Esbjerg	39.385	4.
15. Elmshorn	22.230	5.	22. Husum	14.447	5.	9. Horsens	31.738	5.
24. Pinneberg	ca. 13.900	6.	25. Egernførde	13.580	6.	10. Vejle	31.126	6.
27. Heide	12.676	7.	28. Sønderborg	12.602	7.	12. Kolding	25.335	7.
			31. Aabenraa	10.816	8.	16. Fredericia	21.871	8.
			Tønder	6.234	9.	17. Silkeborg	19.461	9.
			Vesterland	5.560	10.	18. Viborg	19.088	10.
			Tønning	3.563	11.	20. Nr. Sundby	15.572	11.
			Bredsted	3.071	12.	21. Frederikshavn	15.275	12.
			Kappel	2.834	13.	23. Herning	14.164	13.
			Wyk	2.824	14.	26. Hjørring	13.171	14.
			Frederiksstad	2.194	15.	29. Holstebro	11.932	15.
			Lyksborg	2.190	16.	30. Skive	11.558	16.
			Løgumkloster	1.666	17.			
			Garding	1.508	18.			
			Augustenborg	1.371	19.			
			Højer	1.202	20.			
			Nordborg	984	21.			
			Christiansfeld	755	22.			
			Arnæs	534	23.			

Det ses, at medtagelsen af Lübeck til en vis grad erstatter Holsten tabet af Hamburgs forstæder, men iøvrigt at der ikke er sket nogen almindelig udvikling i området. De to store byer sluger sammen med Hamburg befolkningstilvæksten. I Sønderjylland gør lidt af det samme sig gældende i forholdet mellem Flensborg og de øvrige byer i den tyske del. Der er dukket en ny by op i den tyske del: Turistbyen Vesterland på Sild. I Nørrejylland er byernes udvikling ikke begrænset til et par store byer. Udviklingens bredde er imponerende. Der er ikke i landsdelen som i de to andre områder den tilsvarende mængde småbyer, som i håbløs grad står udenfor den almindelige udvikling. For at illustrere dette for Sønderjyllands vedkommende er alle landsdelens byer medtaget med deres folketal.

Spørgsmålet er nu: I hvor høj grad har den varige bosættelse af de østtyske flygtninge i Holsten og Tysk Sønderjylland ændret det billede 1939/1940 fremviste. Der er indtil de seneste år sket bortvandring fra Schleswig-Holstein, så det er de senest mulige tal, der har størst interesse. Disse er for Danmarks vedkommende befolkningen pr. 1. 10. 1955 og for Schleswig-Holsteins vedkommende registerbefolkningen pr. 30. 9. 1957.

Holsten (30. 9. 1957)			Sønderjylland (1955/57)			Nørrejylland (1. 10. 1955)		
1. Kiel	259.760	1.	4. Flensborg	94.152	1.	3. Aarhus	165.522	1.
2. Lübeck	230.376	2.	11. Rendsborg	34.642	2.	5. Aalborg	91.997	2.
6. Neumünster	72.215	3.	15. Slesvig	33.674	3.	7. Randers	53.314	3.
12. Elmshorn	34.454	4.	20. Husum	22.194	4.	8. Esbjerg	52.877	4.
14. Itzehoc	34.196	5.	23. Egernførde	20.758	5.	9. Horsens	38.720	5.
17. Pinneberg	25.582	6.	28. Haderslev	19.075	6.	10. Vejle	37.619	6.
22. Wedel	20.788	7.	30. Sønderborg	18.682	7.	13. Kolding	34.211	7.
24. Heide	20.098	8.	Aabenraa	13.793	8.	16. Fredericia	27.910	8.
26. Geesthacht	19.768	9.	Vesterland	8.369	9.	18. Silkeborg	24.403	9.

29. Ahrensburg	18.428	10.	Tønder	7.254	10.	19. Viborg	23.824	10.
31. Eutin	17.101	11.	Lyksborg	5.805	11.	21. Herning	22.014	11.
35. Bad Oldesloe	15.269	12.	Kappel	4.718	12.	25. Frederikshavn	20.018	12.
			Tønning	4.675	13.	27. Nr. Sundby	19.729	13.
			Bredsted	4.186	14.	32. Holstebro	17.092	14.
			Wyk	4.160	15.	33. Hjørring	16.155	15.
			Frederiksstad	3.037	16.	34. Skive	15.378	16.
			Garding	1.915	17.			
			Løgumkloster	1.849	18.			
			Nordborg	1.797	19.			
			Augustenborg	1.722	20.			
			Højer	1.388	21.			
			Christiansfeld	1.077	22.			
			Arnæs	740	23.			

Svaret på det stillede spørgsmål må blive: Forbløffende lidt, idet forskellen i virkeligheden begrænser sig til, at nogle små holstenske byer er kommet med blandt halvøens 30–35 største byer. De to største holstenske og de to største jyske byer har tilsammen haft nogenlunde den samme absolute fremgang, og det samme gælder, hvis vi i stedet for jyske siger nørrejyske. At Kiel er gået tilbage, og Lübeck er gået så meget frem, skyldes den kendsgerning, at Kiels store industrikvarterer systematisk blev tilintetgjort under krigen ved luftangreb, medens Lübeck kun var udsat for et enkelt luftangreb, der faktisk kun voldte skade på byens kulturminde. Mest bemærkelsesværdigt er det iøvrigt, når man betragter de enkelte byers placering, at Flensborg, der før krigen lå lige efter Aalborg, nu kun lige er kommet et hestehoved foran denne by.

Der må dog overfor tallene fra 1955/57 gøres den korrektion gældende, at man i Tyskland ikke har det samme forstadsbegreb som i Danmark. Til gengæld for ikke at kende dette begreb overhovedet, sker indlemmelserne i den pågældende hovedby i god tid, således at de tyske byer faktisk ikke har forstæder i samme grad som København og Aarhus, der har mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{2}$ af indbyggerne boende i selvstændige forstadskommuner. Der er dog ikke tvivl om, at landkommunen Bydelsdorf er en forstad til Rendsborg, således at denne købstads befolkningstal må forøges med 9.104 til 43.746. Ligeledes må utvivlsomt Harreslev mellem den flensborgske kommunegrænse og landegrænsen betragtes som forstad til Flensborg. Der er altså muligvis ikke ydet Flensborg fuld retfærdighed, men det er heller ikke tilfældet med dens nørrejyske konkurrent, så sandt som ingen kan være i tvivl om, at Nørre Sundby i realiteten er en forstad til Aalborg, der altså skulle opføres med 111.726 indbyggere. Det skal for fuldstændighedens skyld nævnes, at endnu en landkommune i Sønderjylland bortset fra Bydelsdorf har over 5.000 indbyggere, nemlig hovedstaden i Sydtønder amt Nibøl, der nu er blevet købstad. Den har 6.042 indbyggere.

Efter således at have set, at Sønderjylland i løbet af de 150 år, vor undersøgelse omfattede, er blevet distanceret af Nørrejylland og Holsten,

står der tilbage at se på, hvordan den enkelte sønderjyske by har klaret sig gennem den udvikling, der er sket og stærkest markeres af årstallene 1864, 1920 og 1945. Flensborg er uantastet stadig landsdelens største by. Dens førerstilling har aldrig været truet, og den er i dag mere end dobbelt så stor som den næststørste Rendsborg, der først efter den sidste krig har erobret 2. pladsen fra Slesvig, hvilket vel hænger sammen med, at Slesvig nu ikke længere er sæde for regeringen for Schleswig-Holstein. Medens således Tysk Sønderjylland hele tiden har tegnet sig for 1., 2. og 3. pladsen, har der været »kamp« om de næste pladser på rangstigen. I 1803 kom Husum og Egernførde som 4 og 5 med de 4 købstæder i Dansk Sønderjylland: Aabenraa, Sønderborg, Haderslev og Tønder fortrængt til 6.–9. pladsen. I dag er stillingen den samme, men den har ikke været det i hele perioden. I 1860 lå Haderslev og Aabenraa på 4. og 5. pladsen, og i 1901 havde Husum og Egernførde kun overhalet Aabenraa, og på samme måde var stillingen i 1939. Iøvrigt ses det, at medens allerede i 1803 to byer i Tysk Sønderjylland var ved at falde tilbage i forhold til de andre købstæder, nemlig Tønning og Frederiksstad, er der nu tegn til at også to byer i Dansk Sønderjylland ikke rigtigt kan følge med i udviklingen. Det gælder især Tønder, der nu er mindre end den i forrige århundrede opståede nye by på Sild Vesterland, men også Aabenraa synes at have vanskeligt ved at gøre sig gældende.

Det har ikke været opgaven at gøre nationalpolitiske betragtninger gældende. Det er ganske overflødigt, da enhver kan se betydningen af den udvikling, der er sket. Kun skal det siges, at det er meget uheldigt, at det er de to nordslesvigske byer, der ligger længst fra grænsen, der har mest medbør for tiden, Haderslev og Sønderborg. Det må derfor håbes, at den udvikling, der er igang på Als, ikke spredes for meget over øen, men i hvert fald i nogen grad koncentrerer om Sønderborg, så denne by, som den allernyeste udvikling har gjort til Nordslesvigs største by, om muligt kunne hæve sig fra sin nuværende position som Sønderjyllands 6. største by til i hvert fald 5. eller 4. pladsen og helst til 2. pladsen.

Herredsfoged Peter Tychsen Hinmarks begravelse

Herredsskriver og herredsfoged for Lø herred, Peter Tychsen Himmark, døde den 23. januar 1819 i sit hjem i Harris og blev begravet fra Brede kirke den 28. januar. At den 70-årige øvrighedspersons død har vakt opsigt på egnen, ser man af nogle bemærkninger i et brev af 2. februar fra pastor Joh. Chr. Lauterup i Brede til provst Peter Paulsen i Aabenraa. Det hedder heri:

»Sidste torsdag blev herredsfoged Himmark begravet med stor pomp og pragt. Alter og prædikestol var overtrukket med sort og hvidt. Fra Tønder havde vi højtidelig sørgemusik. Pastor Mathiesen fra Visby parenterede. Jeg holdt ligprædikenen.

Det var næppe, at kirken kunne rumme den store menneskemængde. En stor ulykke havde nemt kunnet hænde. Amboniet knagede og svajede forover. Nå, det gik alligevel af uden ulykker. Bare der endelig kunne komme svar på vores ansøgning om reparation. Skulle jeg mon ikke banke på nok engang?

Kancelliråd Holst er udnævnt til universalarving! Hinc illa pompa!«

Henvisninger:

L.A. Aabenraa provstearkiv: Bibelsagen 1816–1872. – Den latinske slutbemærkning (»heraf denne pragt«) hentyder til kancelliråd Holsts rigdom. Om ham se: P. Kr. Iversen: Knipplingskræmmer Jens Wulffs dagbog (1955), s. 4. – Amboniet (pulpituret) repareredes 1829–30 (Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet, Tønder amt, s. 1489). – Parentere: holde mindetalen. Gg

Peter Hommelhoff, sognepræst i Ødis

Om denne mand meddeler hans samtidige, Peder Rhode, i sine »Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse«: »Peter Hommelhoff (præst i Ødis) fra 1767 den 1. september. Medlem af Ager-Academiet. Forhen residerede Diaconus i Leck. Gud ene styrke hans præstelige Arm imod al Verdens Ondskab. – Hr. Peter Hommelhoff er født i Tønder uden Tvivl 1725, hvor hans Fader var Knipplingskræmmer. Fra Tønder Skole blev han sendt paa den høje Skole i Halle. Aar 1752 blev han udvalgt til Diaconus i Leck ved Tønder, hvor han stod indtil 1767, da han blev kaldet til dette Sted. Aar 1767 giftede han sig med Forpagter Fedders Dotter paa Lytgenhorn i Leck sogn, som døde fra ham 1773. Vi have ventet fra ham som Medlem af det

Kongel. danske Ager-Academie, efter Løfte en Afhandling om Bonde-Tilstanden i Tønder Amt.«

Peter Hommelhoff, sognepræst i Ødis i 26 $\frac{1}{2}$ år, fødtes i Tønder 1724 (døbt den 18. maj) som søn af borger og købmand Josias Petersen Hommelhoff og hustru Christina f. Schmidt, og døde i Ødis af en inflammert brok, gammel 70 år 2 måneder og 17 dage, den 31. juli 1794, begravet den 6. august. Hr. Johs. Bjørnsen i Skodborg holdt ligprædiken over Phil. 3, 10. 21. Peter Hommelhoff viedes 1767 i Læk til Anna Cathrina, datter af inspektør på godset Lütgenhorn Nicolaus Reeder og Cathrina Maria f. Schoumanns, død i Ødis, 20 år 9 måneder gammel, den 20. maj 1773, begravet den 26. maj sammen med en dødfødt datter. Den efterlevende datter Christina Marina, født den 27. april 1770, døbt den 4. maj (faddere: Christina Hommelhoffs, Barbara Margrethe Clausen, begge fra Tønder, og Boetius Bossen, s. s. th. kandidat fra Alslev), viedes den 25. maj 1792 i Ødis kirke til hr. Peter Petersen, søn af hr. Peter Petersen, ejer af Klægbølgård, og hustru Margrethe f. Paysen. Christina Marina Hommelhoff kom således tilbage til moderens hjemegn.

Nicolaus Reeder, pastor Hommelhoffs svigerfader, der senere blev godsejer, havde aftjent sin værnepligt ved den kongelige livgarde i København.

Kilder:

Kirkebøger fra Tønder og Ødis. Meddelelser fra pens. lærer Janne Jacobsen, Steinfeld (Angel), tidl. i Hjortvad, en af Nic. Reeders efterkommere.

Christian Maibøll.

Christian Knorr, konrektor i Sønderborg

Om denne mand findes i »Bidrag til den gamle Sønderborg latinskoles og dens lærerstands historie« af Aage Dahl, sognepræst i Egen, følgende:

»1643-46 – Christian Knurr. Kun navnet kendes.«

I kirkeregnskabet for året 1649 meddeles, at conrektor Christian Cnorrius fik 80 rigsdaler som årlig løn. Hr. Christian Knorr findes flere gange i kirkebogens fadderlister, således den 1. september 1650, den 12. marts 1654 og den 24. juni 1655. To år senere nævnes også Reinholdt Knorg (søn?), mens datteren Anna Dorothea (også kaldt Engedorte eller Entge) var budt som fadder den 28. november 1651, den 8. december samme år og den 28. marts 1653.

Den 13. august 1654 viedes i Sønderborg fyrstelig nådes byfoged Gottfrund Neander til Anna Dorothea Knorg. De flyttede nogle år senere til Nordborg, hvor deres søn Hans Baltzer døbttes mandagen efter cantate 1660. I Sønderborg fødtes datteren Anna Auguste og sønnen Christian Ernst. Som faddere nævnes her den 24. juni 1655: Hofmesterinden fra slottet (Hofmester Friedrich Lützows hustru Dorothea Marie v. Rheden), fru fra Blansgård, amtsforvalter Peter Brandts datter, borgmester Michael Brandt og hr. Christian Knorr, og den 21. juni 1657: Reinhold Knorg, borgmester Nicolai Brandt, hofmester Friedrich Lützow, jomfru v. Ahlefeldt og Birtta Voss (datter af rådmand Hans Voss og Marina, enke efter præsten Johannes Brandt).

Christian Maibøll.

»Gehejmerådens sti« syd om Haderslev Dam

I 1935 døde en gammel respekteret haderslever, Geheimer Medizinalrat dr. med. Jörgen Hansen. Født i Bredebro i 1858 var han fra den hjemlige landsbyskole gået studievejen over Haderslev latinskole til tyske universiteter. Men hans hu stod til hjemstavnen, og gennem et halvt århundrede virkede han som læge i Haderslev amt, først

fra 1888 i Gram, derefter siden år 1900 i Haderslev. Fra sine talrige sygebøg ud over amtet kendte han det nordlige Slesvig bedre end de fleste, og som den naturelsker han var, mærkede han sig, hvad der fandtes af skønt, et gammelt træ eller en betagende udsigt, stemningen omkring en landsbykirke såvel som foran et gammelt bomhus.

Mindet om ham er nutildags særligt bevaret i »Gehejmerådets sti«, der fra Erlev fører syd om Haderslev Dam helt ud til Damende og Christiansdal. Takket være den har Haderslevs borgere og alle andre, hvis vej fører herhen, mulighed for at opleve det øst-slesvigske landskab i al dets afvekslende skønhed. Det meste af stien var i forvejen til stede i form af markveje og fodstier, men først efter »Sønderjyllands Kreditforening«s overtagelse af Nørskovgård i 1932 kunne det manglende led udføres. Ved hjælp af 1500 kr. fra Haderslev kommune og yderligere 500 kr. fra private, samt 600 sveller fra den nedlagte amtsbane, »lillebane«, lykkedes det gehejmeråden at virkeliggøre sit projekt, og en of-fentlig sti lå åben for alle naturelskere, fjernt fra al motorlarm og andet hæs-blæsende værk.

Henvisninger:

Deutscher Volkskalender für Nordschleswig 1935, s. 29 ff., 45 ff., samt 1936, s. 82 f.
Olav Christensen: Haderslev Amtssygehus i Gram 1860–1960, s. 58 ff.

Gg

Den svenske postrute gennem Sønderjylland

Med Sveriges politiske fremgang under trediveårskrigen steg landets behov for en hurtig og sikker forbindelse med kontinentet. Derfor kom spørgsmålet om den svenske postrute gennem Danmark til at spille en stadig større rolle, og dermed kommer også vor landsdel med ind i billedet. De store krige mellem Danmark og Sverige frem til 1679 bragte selvsagt megen forvirring og mange diplomatiske forviklinger som

følge af postruten, men i 1682 blev der truffet en mere varig ordning mellem de to lande i denne sag. Der skulle stationeres faste postilloner, bl. a. i Årø-sund eller »Assensvehr«, »Assensfærge«, som svenskerne ofte kaldte stedet. Li-geledes sluttedes der akkord med bestemte færgemænd i de to færgebyer ved Storebælt såvel som i Assens og Årø-sund. Dermed var en hurtig forbindelse mellem Hamburg og Sverige blevet en kendsgerning.

En timeseddel fra 1709, der nu op-bevares i det svenske rigsarkiv, giver et indtryk af den svenske postillons hurtighed. Han forlod den 7. juni 1709 Hamburg kl. 10 aften, var i Ultzburg (Oldesburg) kl. 2 $\frac{1}{2}$, i Neumünster kl. 6 morgen, i Rendsborg kl. 11 formid-dag, i Slesvig (Gottorff) kl. 2 eftermid-dag, i Oversø (Ewersee) kl. 4 $\frac{1}{2}$, i Bov (Baue) kl. 6 $\frac{1}{2}$ aften, i Rødekro (Rot-tenkrug) kl. 9, i Marstrup (Masterop) kl. 12 midnat og endelig i Årø-sund (Assensvehr) kl. 2 om morgenen den 9. juni. Ialt var dermed 29 mil tilbage-lagt.

Endnu lever på Haderslev Næs nav-net »den svenske postrute« eller »den svenske postvej« for den gamle vej, der gennem Grarup sogn har formidlet forbindelsen mellem Marstrup og Årø-sund. I sensommeren kan man nuom-stunder plukke brombær, hasselnødder og andre herligheder langs med dette vejstrøg, der er blevet afløst af de snorlige, moderne asfaltveje.

Litteratur:

H. Hjorth-Nielsen: Den svenske Post gennem Danmark og den dansk-norske Post gennem Sverige i Tiden før 1735 (1936). – Sønderjyske Stednavne II, s. 117.

Gg

En barnefadersag fra Toftlund kirkebog

Den 17. november 1754 fødte pigen Elsebe Catrin Andreses fra Toftlund et drengbarn, som omgående blev døbt. Om de nærmere omstændigheder

fortæller pastor Christian Outzen følgende i sin kirkebog:

»Faderen udlagte hun Peder Boissen, men derpaa den 15. Decembr. paa 3die Advent Søndag om Morgen den jeg vilde gaa til Kirke, kom Elsebe Catrines Moder An Andreses og sagde, at hendes Datter Elsebe Cathrin fortrød, hun havde udlagt Peder Bojssen. Det var ikke sandt, men Serganten Didrich Carlsen var hendes rette Barne-fader.

Elsebe Catrin kom og selv strax derefter og bekiente selv det samme, derpaa blev hun d. 18. Decbr. indkaldet og i 2 mænds neml. Hans Degns og Michel Andersens nærværelse og bekjendte hun, at Serganten Didrich Carlsen var hendes rette Barnefader, jeg skrev ham til og gav ham tilkiende, at Elsebe Catrin havde udlagt ham til sin Barnefader, h[an]d kom d. 22. sc[ilicet] vaar d. 4de Advent Søndag og vilde protestere imod hendes Bekjendelse og fremlagde herhosliggende pro-

test de dato Toftl. d. 22. Dbr. 1754, og da hun og hand d. 24. Dcbr. om Formiddagen for Juule-dage bleve indkaldt i de forrige mænds nærværelse, sc[ilicet] Hans Degns og Michel Andersens, sagde hun, at hun havde løyet ham paa og udlagde en lærredskræmmer fra Flensburg Johan Lorentzen, og at hun var krænket af ham i Beedsted Sogn ved Beedsted By, dog dømmes af alle, at det var falsk og Serganten at være Barnets Fader.«

Nedenunder er efter pastor Outzens død i 1758 tilføjet: »At dette er lige lydende med den skrevne Seddel, som fantes efter Salig Hrr. Christ: Outzens død, og skrevet af ham selv, bevidner vi underskrevne Hans Jørgenss, Michel Andersen. Dom[inica] 26. p[ost diem] Trin[itatis] 1758 blev Elsebe Catrin publice absolveret og udlagde serganten i Toftlund (kirke?)«

Autzen Jørgensen,
Landsarkivet, Aabenraa.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Tydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

Eksamensret til Mellemskole-,
Real- og Studentereksamen.

*Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev*

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituos, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Ta' BUKO
til bords...**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

**Brede Sogns
Spare- og Lånekasse**

Bredebro . Telefon 41341

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

Nordiske Kabel- og Traadfabriker

KØBENHAVN F.

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^{1/2}

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-1

GRAASTEN

^{1/2} Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodsraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Reserveret

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

SØNDERJYDSK BOGHANDEL

Apotekergade 4

Telefon 2 27 03

Boglade ved Kaja Lange Møller

Antikvariat ved H. C. Møller

HADERSLEV

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/S • VOJENS